

חלופי יהודים בגרמנים

פעולות שבהן הוחלפו קבוצות של יהודים בעלי נתינות ארץ-ישראלית ויהודים בעלי רשיונות עלייה (סרטיפיקטים), או זכות לרשיונות עלייה, בגרמנים שישבו בארץ-ישראל או במדינה אחרת בקיסרות הבריטית.

פעולות החילופין מקורן בכך, שעם פרוץ מלחמת-העולם השנייה היו בארץ-ישראל כ-2,000 גרמנים, צאצאי ה'טמפלרים', שבמאה ה-19 התיישבו בארץ-ישראל. ולעומת זה היו בגרמניה ובפולין הכבושה בידי הנאצים אזרחים בריטים, שהממשל הבריטי היה מעוניין בהחזרתם לבריטניה. בין האזרחים הבריטים היו גם יהודים מארץ-ישראל, שנקלעו לפולין עם פרוץ המלחמה.

כך החל משא-ומתן ממושך להחלפת אזרחים בין המדינות הלוחמות זו בזו. תחילה התנהל המשא-ומתן באמצעות שגרירות ארצות-הברית בברלין. אחרי שארצות-הברית נאלצה להחזיר את שגרירה מברלין ביוני 1941, היתה שווייץ למתווכת במשא-ומתן. במרוצת הזמן, כשביקשו השלטונות הגרמנים להגדיל את מספר הגרמנים המוחלפים, היו נכונים לכלול בין המועמדים לחליפין גם יהודים שאינם נתיני ארץ-ישראל, אלא בעלי אישורי עלייה בלבד. את התפתחות הטיפול בחליפין ניתן לחלק לשלוש תקופות:

1. בתקופה הראשונה, מפרוץ המלחמה בספטמבר 1939 ועד המחצית השנייה של 1941, החלו פעולות למען ההחלפה מכיוונים שונים. יהודים בארץ-ישראל לחצו על מוסדות הסוכנות היהודית לפעול אצל הממשל הבריטי למען קרוביהם שנקלעו לגרמניה ולפולין. גם חברי השדולה היהודית בפרלמנט הבריטי הרבו בשאילתות על הנעשה למען הארץ-ישראלים שנקלעו לפולין. מצד שני פעלו בגרמניה בניהם של גרמנים ששהו בארץ-ישראל, במגמה להביא אליהם את בני משפחתם. בקרב חוגי הממשל, הן בבריטניה והן בגרמניה, היתה חשדנות רבה, והיא גרמה סחבת במגעים. ביולי 1940 השתנה היחס מצד הגרמנים כשקיבל משרד החוץ הגרמני הודעה מקונסול ספרד בירושלים, שייצג את האינטרסים של גרמניה בארץ. בהודעה נאמר שכ-700 גרמנים, גברים, נשים וילדים, קיבלו הודעה להיות מוכנים להעברה אל מחוץ לגבולות ארץ-ישראל. הגרמנים ההם הועברו למחנות באוסטרליה. הפעולה הזאת הביאה לידי זירוז המשא-ומתן מצד הגרמנים. בד בבד גבר בבריטניה הלחץ על משרד החוץ לבצע את החילופין. כך נפתח השלב השני בהתפתחות החילופין.
2. בתקופה השנייה, מהמחצית השנייה של 1941 ועד פברואר 1943, הגיעו לארץ שלוש קבוצות של מוחלפים. קבוצה ראשונה הוחלפה בדצמבר 1941, ובה 46 נפש (29 נשים, 16 ילדים וגבר אחד). תמורתם שוחררו 69 גרמנים. הקבוצה השנייה הגיעה לארץ בנובמבר 1942, היו בה 137 אזרחים בריטים, ביניהם 69 ארץ-ישראלים. תמורתם שוחררו 305 גרמנים. הקבוצה היא של תושבי הארץ שהתה בפולין בזמן האקציות הגדולות בגטאות פולין, ועל-כן היתה לעדויות שנגבו מהם השפעה מכרעת על היישוב בארץ ועל מאמצי ההצלה. בפברואר 1943 הגיעה עוד קבוצה של 15

מוחלפים. יש לציין שבאותה עת הקפידו הגרמנים והבריטים כאחד לבדוק את זהות המוחלפים ולאשר רק בני-אדם שתאמו את תנאי החילופין.

הבריטים אישרו החלפת נתינים ארץ-ישראלים רק על-פי קריטריונים אלה:

- א. בעלי דרכונים בריטיים;
 - ב. נשים וילדים שרכשו בפולין נתינות ארץ-ישראלית על-ידי נישואין לפני אוגוסט 1939;
 - ג. נשים וילדים שנסעו מהארץ לחוץ-לארץ לפני פרוץ המלחמה;
 - ד. נשים וילדים של תושבי ארץ-ישראל שאינם בעלי נתינות ארץ-ישראלית.
- ההקפדה היתירה שהקפידו הבריטים על אישור המועמדים לחילופין, והעובדה שרבים מן המועמדים כבר לא היו בחיים או שלא היה אפשר לאתרם בתנאי המלחמה, הגטאות והמחנות, גרמה שמספר הגרמנים שהוחלפו היה כפול ממספר היהודים הארץ-ישראלים שניצלו באותה עת באמצעות החילופין. מן הראוי להזכיר, שנוסף לקשיים שצינו, צריך היה להתגבר על מכשולים שנבעו מאי-אימון ומחשדנות בין הצדדים הלוחמים, ונדרש תיאום מדויק של לוח-זמנים ודרכי החלפה באמצעות מתווכים.

3. בתקופה השלישית, מפברואר 1943 ועד אפריל 1945, חל מפנה ביחס לחילופין וניכרה מגמה להרחיב את מעגל המועמדים להחלפה, הן מצד חוגים בממשל הגרמני והן בקרב יהודים בארצות הכיבוש הנאצי, וכן מוסדות יהודיים בארץ ובמדינות ניטרליות. ההד החזק שהיה לחילופין מנובמבר 1942, השפיע על אישים בסוכנות היהודית בארץ-ישראל ובשווייץ, לנסות ולהשתמש בחילופין כבעוגן הצלה. בכנס ב-8 באוקטובר 1943 אמר על כך אליהו דובקין, ראש מחלקת העלייה בסוכנות: 'היה זמן שבו שיעשענו את עצמנו בתקווה, כי מעצמות הברית תסכמנה להציע לגרמנים תוכנית חילופין: מאות אלפי יהודים יוחלפו בנתינים גרמנים הנמצאים בארצות דמוקרטיות'.

באותו זמן הנפיק המשרד הארץ-ישראלי בז'נווה מאות מכתבים, ובהם נאמר שהנמען מועמד להחלפה. המכתבים ההם מנעו, או דחו, את שילוחם של הנמענים, בעיקר מהולנד ובלגיה, למחנות השמדה. במקביל, פנו יהודים בהולנד ובלגיה לז'נווה וביקשו אישורי רשיונות עלייה כדי להינצל.

כמה חודשים ב-1943 סברו אישים מרכזיים בממשל הגרמני, שיש להתכונן לחילופין בהיקף גדול, ואנשים בצמרת משרד החוץ הגרמני חשבו, שאפשר להחזיר לגרמניה גרמנים רבים מארץ-ישראל ומארצות שונות בקיסרות הבריטית ומדרום אמריקה, על-ידי החלפתם ביהודים בארצות הכבושות בידי הגרמנים, לשם כך הציע יואכים פון ריבנטרופ לרכז 30,000 יהודים מועמדים להחלפה. ב-14 במאי 1943 כתב על כך אברהרד פון טדן מן המחלקה היהודית שבמשרד החוץ הגרמני: 'מאחר שבידי הבריטים יש יותר גרמנים מאשר בריטים בידי הגרמנים, יוכלו במקרה מיוחד זה גם יהודים לשמש למטרות חילופין'. הינריך הימלר הסכים, אך הפחית את המספר ל-10,000, והוקם מחנה לקליטת המועמדים בברגן-בלזן. ביולי 1943 נשלחו לברגן-בלזן כמה מהיהודים ששהו ב'הוטל פולסקי' בורשה. הובטח להם שהם

מועמדים להחלפה, רובם רומו ונשלחו לאושוויץ, ואחדים זכו להישלח לברגן-בלזן ולהינצל. בשלהי 1943 – ראשית 1944 הועברו כ-4,000 יהודים ממחנה ורטרבורק שבהולנד לטרזינשטט. גם הם נועדו להיכלל בתוכנית חילופין, אך בסופו של דבר גורשו לאושוויץ ונרצחו. המשא-ומתן עם השלטונות הבריטים התנהל באמצעות 'כוח החסות השווייצי', שייצג את בריטניה במגעים עם גרמניה, אך התוכנית לא יצאה לפועל. לגרמנים היו שתי הנחות מוטעות: אחת, שגרמנים רבים רוצים לחזור לגרמניה, בעוד שלמעשה, רצו רק מעטים לנסוע לגרמניה. ההנחה המוטעית השנייה של הגרמנים היתה, שהבריטים מוכנים לוותרים מרחיקי-לכת כדי להציל יהודים.

לקראת סוף 1943 התייאשו הגרמנים מסיכוי לחילופין בהיקף רחב. המשא-ומתן על החילופין נמשך, ואולם, הוא נועד להיות אפיק להידברות עם הבריטים בלבד. בינואר 1944 הוכשרו התנאים לעוד חילופין. בינואר 1944 הוקם בארצות-הברית ה'ועד לעניני פליטים' והחל בטיפול מעשי להצלת יהודים מציפורני הנאצים. במרס 1944 הגיע לקושטא אירה הירשמן, נציג הוועד, והחל לפעול שם באמצעות ה'צלב האדום'. במקביל החל נציג הוועד בז'נווה, רוזוול מקללנד, לפעול בשווייץ. באפריל 1944 הגיע לברלין נציג 'כוח החסות השווייצי', ופתח שוב במשא-ומתן לקראת ביצוע חילופין. המשא-ומתן ארך זמן רב, וב-26 ביוני 1944 נערכה פעולת חילופין רביעית. הוחלפו 222 יהודים ממחנה ברגן-בלזן ו-61 יהודים ממחנה המעצר ויטל שבצרפת. כול היהודים ההם לא היו נתינים ארץ-ישראלים. 283 היהודים שבעסקת החילופין הוסעו לוינה, ומשם, דרך תורכיה, לארץ-ישראל. היהודים הוחלפו ב-150 גרמנים, ביניהם 74 גרמנים מדרום-אפריקה. בעסקה ההיא הובא בחשבון המספר העודף של הגרמנים בעסקות החילופין הקודמת.

במרס 1945 נערכה עסקת חילופין, בתיווכה של שוודיה. בין המוחלפים היו 99 יהודים ממחנה ברגן-בלזן ו-38 ממחנה רונסבריק. קבוצת היהודים המוחלפים היתה, לכאורה, מורכבת מאזרחי תורכיה, ואולם, רוב היהודים לא היו אזרחי תורכיה. היהודים הועברו דרך שוודיה באונייה לתורכיה ומשם לארץ-ישראל. לקראת סוף המלחמה נשארו בברגן-בלזן כ-600-700 יהודים בעלי אישור לרשיונות עלייה שנועדו לחילופין. קשה לקבוע כמה מהם נספו ברעב בימים האחרונים למלחמה.

בסך-הכול הוחלפו יהודים בחמש קבוצות:

46	בדצמבר 1941
69	בנובמבר 1942
15	בפברואר 1943
283	ביולי 1944
137	במרס 1945
550	סך-הכול

הצלת 550 אנשים היתה חשובה כשלעצמה, אך לפעולת החילופין היתה השפעה שחרגה מהחילופין עצמו, והתבטאה בשלוש תחומים:

1. הצלת בעלי נתינות ארץ-ישראלית, או בעלי אישורים לרשיונות עלייה;
2. מאות שקיבלו אישורים לרשיונות עלייה, והודות לכך לא נשלחו להשמדה. חלקם הובאו לברגן-בלזן, אחרים נשארו במקומותיהם. רבים מהם הצליחו להחזיק מעמד עד סוף המלחמה וניצלו;
3. העברת מידע על-ידי המוחלפים. חשובה במיוחד היתה קבוצת המוחלפים בנובמבר 1942, שעזבה את פולין לאחר האקציות הגדולות בקיץ ובסתיו 1942. עדויותיהם שיקפו לראשונה את היקף פעולות ההשמדה של הנאצים, ויצרו ביישוב מודעות חדשה כי הכרחי לפעול למען הצלה.